

Vragen bij Europa en Don Quichot

Literatuuronderwijs vanuit een Europees perspectief

Ronald Soetaert, André Mottart & Luc Top

Dit artikel is een presentatie van 'work in progress', een onderdeel van een project waarin de mogelijkheden en problemen onderzocht worden bij het creëren van een Europese dimensie in het literatuuronderwijs. Inhoudelijk viel onze keuze op een aantal klassieke werken uit het Europese culturele erfgoed: **Robinson Crusoe** van Daniel Defoe, **Gulliver's Travels** van Jonathan Swift en het hier besproken werk, **Don Quichot** van Miguel de Cervantes.

it laatste verhaal is in onze Europese cultuur tot een mythe uitgegroeid. Het is een van de meest vertaalde, bewerkte en geciteerde werken.

Wie aan het culturele leven deelneemt, botst ooit wel op een verwijzing naar Don Quichot in boeken, kranten en tijdschriften, strips, reclame, schilderijen enz.

We constateren dat heel wat lezers nooit het volledige werk gelezen hebben, maar toch voldoende kennis bezitten om op één of andere manier deel te nemen aan een gesprek waarin Don Quichot ter sprake komt. Ze hebben die kennis verworven via secundaire literatuur (kritieken, allusies..) en via bewerkingen in diverse media (literaire jeugdbewerkingen, films, strips...). Rond het verhaal van Don Quichot spint zich een web van verwijzingen: van strikt-wetenschappelijk tot breed-cultureel, van elitair tot popu-

laire cultuur, van woord tot beeld, van volwassenenliteratuur tot kinder- en jeugdliteratuur... Het is onze bedoeling om in het onderzoek – maar ook in de lessen literatuur – het netwerk bloot te leggen waarbinnen een canonwerk als Don Quichot functioneert, en steeds weer tot leven komt.

Maar binnen onderwijs hoort uiteraard meer te gebeuren dan uitvoering van empirisch onderzoek. Wij proberen de inzichten ook te gebruiken om leerlingen te confronteren met het originele werk en de verwijzingen naar dit werk uit te breiden tot een breder netwerk.

Literatuuronderwijs in enge zin wordt hier dus uitgebreid tot cultuuroverdracht: "Waar deze vormen van cultuur-initiatie niet meer plaats hebben, verdwijnen de betreffende cultuurgooederen - na een overgangsperiode. De vraag kan gesteld worden of we op

dit ogenblik niet in een dergelijke overgangperiode zijn aanbeland." (Van Peer 1987). Toch willen we beklemtonen dat dit alles geen louter back-to-basics-programma impliceert. Het is zeker niet de bedoeling om Don Quichot als een museumstuk te benaderen, met de leraar in de rol van 'suppoost'. Wat de methode betreft, staat de interactie tussen leraar en leerlingen centraal. Hierover straks meer. Wat de inhoud betreft, sluiten wij dus aan bij wat leerlingen over Don Quichot weten uit hun eigen leefwereld.

Achtergrond

Voor een dergelijk literatuuronderwijs dient de leraar over heel wat achtergrondkennis te beschikken. Die wordt in het lopende onderzoek geïnventariseerd. Naast kennis van de originele tekst en de context waarin het werk ontstond, verzamelen wij jeugdbewerkingen, strips, cartoons, schilderijen, literaire bewerkingen in poëzie, romans, verhalen, films... En vele citaten over het werk in diverse soorten discours: van een krantartikel tot een essay, van een dagelijkse conversatie tot een filosofisch debat, van lage tot hoge cultuur...

Uit vele voorbeelden blijkt dat tot vandaag het verhaal van Don Quichot tot de verbeelding spreekt. Vooreerst is de naam Don Quichot opgenomen in het woordenboek. In *Van Dale Hedendaags Nederlands* b.v. is een *Don Quichot* 'iemand die blindelings hersenschimmen najaagt' en is *donquichotterie* een 'handelwijze die voortvloeit uit onpraktisch en onberedeneerd idealisme'. *Tegen windmolens vechten* betekent 'een denkbeeldig gevaar bestrijden', en ook 'trachten te veranderen wat toch niet te veranderen is'. Deze omschrijvingen klinken eerder negatief, terwijl verwijzingen naar de figuur van Don Quichot ook een positieve betekenis kunnen hebben, bijvoorbeeld als een verwijzing naar iemand die moedig doorzet tegen alle eigenbelang in.

De context waarin de ridder ter sprake komt, is ook zeer verscheiden. Een kleine greep uit recente Nederlandstalige kranten en tijdschriften geeft daarvan een beeld. *Don Quichot op de broekaskermis* was een kop in *NRC Handelsblad* op 24.9.92. Het artikel handelt over het eenzame gevecht van de bioloog Böttcher tegen de volgens hem wankel gefundeerde klachten over het broekaseffect.

In *De Morgen* van 14.8.92 zei ex-minister van Begroting Mieke Offeciers over haar werk: "ik ben toch geen Don Quichot, ik vecht niet tegen windmolens". In diezelfde krant schreef Jeroen Brouwers op 5.3.93 over *Blijvend vertrek*, een dagboekpublicatie van de dichter Leonard Nolens: 'Eenzaam in zijn verzet tegen alles, maar vooral tegen de wanhoop, vereenzelvt hij zich met Don Quichot, "niet vechtend tegen molens maar tegen Nolens".'

Een andere schrijver, John Berger, beschrijft in het *Nieuw Wereldtijdschrift* (1993-6) als volgt zijn moeder: "Ze was het tegendeel van een Don Quichot - ze was niet als ridder geboren en haar vader was magazijnmeester in Lambeth. Ze tuitte haar lippen, fronste haar wenkbrauwen terwijl ze iets berekende en overdacht en ging voort met een onuitgesproken vastberadenheid (...). De enige keren in mijn volwassen leven dat wij tegen elkaar schreeuwden waren als ik me naar haar afweging bezondigde aan donquichotterie."

Ook binnen de literaire kritiek wordt Don Quichot als een baken binnen de literatuurgeschiedenis benaderd. In heel wat handboeken en artikelen wordt het boek als 'de eerste echte roman' begroet. Aafke Steenhuis beschrijft het belang van Cervantes' werk als volgt: "Technologie en doelmatigheidsdenken verdreven metafysica en magie naar de marge. Ze kwamen onder andere terecht in de roman: de verbeeldingsrijke, complexe literaire vorm die met de moderne tijd ontstond. Don Quichot van Miguel de Cervantes (1547-1616) - die zelf voortbouwde op picareske en

Arabishe vertelmannieren – staat aan het begin van de romantraditie. Het boek over de dolende ridder en zijn knecht gaat over de tegenstelling tussen verbeelding en werkelijkheid, ideaal en praktijk, tussen boeken en de wereld." (1990, p. 16)

Tot de bewonderaars van Don Quichot behoort ook Milan Kundera. In **De kunst van de roman** betoogt hij dat de roman als genre bepaalde aspecten van het bestaan belicht: "Met Cervantes en zijn tijdgenoten vraagt hij zich af wat het avontuur is; met Samuel Richardson begint hij te onderzoeken 'wat zich in het innerlijk afspeelt', ... enz." (1987, p. 10) En Cees Nooteboom treedt 'in de voetsporen van Don Quichot' in **De omweg naar Santiago**. De Nederlandse auteur bewondert de subversiviteit van de roman, net als zijn Spaanse collega Juan Goytisolo, met wie Nooteboom in gesprek te zien was in 'Salon Europa', een programma op de Nederlandse tv-zender in 1992.

Ook in romans en verhalen blijken auteurs beïnvloed door Don Quichot. Sporen van die invloed, variërend van korte allusies tot hele herschrijvingen, vindt men bij Franz Kafka, Graham Greene, Kathy Acker, José Luis Borges, Carlos Fuentes, Joao Guimaraes Rosa, Luis Landeró, Pierre Mertens, Charles Ducal, Stephen Marlowe, Victor-Lévy Beaulieu... te veel om op te sommen.

Zo komen we tot de literaire bewerkingen, d.w.z. ingekorte of 'aangepaste' vertalingen van Don Quichot. In de laatste decennia zijn deze in ons taalgebied duidelijk gericht tot een leespubliek van kinderen en jongeren. De meest recente volledige en geannoteerde vertaling, door Van Dam & Büning (1941), is inmiddels al aan zijn twaalfde druk toe.

Don Quichot werd en wordt echter ook vaak bewerkt voor andere genres en media. Een voorbeeld van een stripbewerking is het album *De straatridder* in de reeks Suske en Wiske. Het afgelopen jaar werden

toneelbewerkingen van (delen van) het verhaal opgevoerd door de jeugdtheatergroepen Speeltheater en Stella Den Haag. Het Koninklijk Ballet van Vlaanderen toerde met de produktie *Man van La Mancha*, dat op zich weer gebaseerd is op een langspeelplaat van Jacques Brel... Don Quichot was twee jaren geleden het muzikale thema van het Festival van Vlaanderen. De figuur inspireerde trouwens liederen en composities van Telemann, Mendelssohn, Richard Strauss, de Falla, Ravel... ook een 20-tal opera's (o.a. van Telemann, Salieri, Massenet...). In de plastische kunsten zijn er tekeningen, etsen en schilderijen van Gustave Doré, Picasso, Dali, Goya... Er zijn een 15-tal Don Quichot-films. Daarnaast zijn er tekenfilms, cartoons, publiciteitsclips...

Voor de leraar zijn dit allemaal goede gelegenheden om bij de les de doorwerking te illustreren. Het sluit ook aan bij een modern perspectief op het literatuuronderwijs. De les literatuur krijgt een ruimere culturele dimensie, met reflectie op woord en beeld, op 'hoge' en 'lage' cultuur. Vanuit onderzoeksperspectief worden we hier geconfronteerd met de vraag naar de manier waarop die intertekstuele 'links' in het hoofd van de lezer samenkomen. Lezerservaringen, interpretaties, evaluaties enz. zijn gebaseerd op vorige ervaringen met teksten. In goed literatuuronderwijs speelt de leraar daar op in.

Lesstrategie en onderzoek

In onze lesstrategieën kiezen we als eerste fase steeds voor een gesprek over Don Quichot en Sancho Panza. Tijdens die interactie probeert de leraar te weten te komen wat leerlingen al weten over dit klassieke werk. We gaan er, zoals gezegd, immers van uit dat heel wat leerlingen al een en ander weten over de figuur of het verhaal van Don Quichot, en dat die kennis niet alleen maar een gevolg is van lectuur maar

ook van de omgang met modernere media (televisie, film, video, strips...). Dit biedt enerzijds een empirisch perspectief, nl. een inventarisatie van de kennis van leerlingen over Don Quichot. Anderzijds krijgt de leraar de mogelijkheid om bij die achtergrondkennis aan te sluiten om zo hun netwerk van verwijzingen aan te vullen. Uiteraard is het ook de bedoeling leerlingen daarna te confronteren met één of meer fragmenten uit het originele werk.

Het gaat niet alleen om een lesstrategie maar tevens om een onderzoeksperspectief voor de leraren die aan het project meewerken. Leraren in functie en leraren in opleiding voeren onderzoek uit op hun eigen lespraktijk. Hun lessen worden op beeld- of geluidsband opgenomen, en de protocollen van geselecteerde fragmenten worden getranscribeerd. Deze protocollen dienen als discussiemateriaal, waarbij vraagstelling en antwoorden geanalyseerd, geëvalueerd en - waar nodig - gemedieerd werden. Uiteraard zijn deze suggesties opnieuw onderwerp van onderzoek. Het onderzoek heeft dus een dynamisch-cyclisch karakter, en beoogt zelf-reflectie op de eigen praktijk via 'action research' (leraar als onderzoeker).

Dit praktijkgerichte perspectief spoort met de noden van leraren in opleiding, die zich niet zelden wantrouwig opstellen tegenover elke vorm van theoretische reflectie. Door 'action research' in te voeren als onderdeel van de lerarenopleiding kunnen we voor een goed deel tegemoetkomen aan de verzuchtingen van studenten en zo de brug slaan tussen praktijk en theorie, tussen wat leerlingen weten en wat leraren als competente inzichten beschouwen.²

In wat volgt geven we enkele voorbeelden, gecombineerd met enkele eerste inzichten.

Praktijk

Wat de meeste leerlingen herkennen, is het gevecht tegen de windmolens. De betekenis van de uitdrukking *tegen windmolens vechten* blijkt gekend, en is trouwens een goede aanleiding om een gesprek over het verhaal op gang te brengen (sommige leerlingen wezen er ons op dat op Super Channel reclame gevoerd wordt voor kledij met een scène waarop Don Quichot en Sancho Panza bij een windmolen zitten). Voor velen echter is de uitdrukking echter ook totaal vreemd (en verwijzen de windmolens naar Nederland).

In lagere jaren maakten we vooral gebruik van tekeningen omdat de naam soms niets oproept terwijl een afbeelding van het duo heel wat reacties uitlokt. Soms rechtstreeks over Don Quichot en zijn schildknaap, soms worden ook gelijkaardige duo's als verwijzing aangeduid: Laurel en Hardy, Sinterklaas en Zwarte Piet, Gaston en Leo (een Vlaams komisch duo), Asterix en Obelix, Lambik en Jerom (uit de stripreeks Suske en Wiske: *De Straatridder*) enz. Dergelijke duo's geven ook de kans om een gesprek op gang te brengen over meester-knecht-verhoudingen die in heel wat verhalen voorkomen: Robinson en Vrijdag, Old Shatterhand en Winnetou, Holmes en Watson enz. In elk geval leerden wij tijdens deze gesprekken heel wat van de leerlingen, waardoor we een beeld kregen van hoe bij hen 'intertekstualiteit' functioneert.

- Ik** Wie van jullie weet iets over Don Quichot?
- II1** Ik ken enkel de naam Don Quichot, verder niets.
- II2** Hij was een ridder. Hij vocht tegen de windmolens. Ik ken enkel het verhaal van horen vertellen.
(...)
- Ik** Je hebt er nog nooit over gehoord? Je kent dus gewoon de naam?
- II3** Ja.
- II4** Ik ken de naam gewoon van horen zeggen.
- Ik** Ken je enige elementen uit het verhaal?
- II4** De belangrijkste elementen dat hij gek was en vocht tegen windmolens.
(...)
- Ik** Hoe ken jij het verhaal?
- II5** Van horen vertellen.
(...)
- Ik** Wat weet je erover of is het precies dezelfde informatie?
- II5** Dat van die windmolens.
- Ik** Ja. het feit van de windmolens is bekend en ook dat hij eigenlijk een 'slag van de molen' had.
[Ik duidt II6 aan.]
- II6** Ja. Ook dat hij een beetje gestoord was en hij tegen molens vechtte
- Ik** vocht
- II6** vocht, dat hij een Spanjaard was en een medereiziger had en waanbeelden had.
- Ik** Waanbeelden. Heel goed.
- II6** Dat hij geboren is geweest.
- Ik** Denk je dat deze figuur echt heeft geleefd?
- II6** Ja.
- Ik** Nee, de figuur is volledig ontsproten aan de fantasie van de auteur. Hoe hebben jullie kennismemaakt met dit verhaal?
- II6** Ik heb het gelezen.
- Ik** Een jeugdversie of het origineel?
- II6** Een jeugdversie.
[LI7 doet een heel verhaal dat DQ gepubliceerd werd in afleveringen van 'Zonneland' en dat ze het dan ook op de lagere school heeft gelezen.]
- II8** Hij reed op een paard en had een knecht, een bakker op een ezel. Hij had een snor en een sik; leefde in Spanje.
- Ik** Heel goed? Hoe heb jij het werk leren kennen?
- II8** Op de lagere school.
- II9** In een stripverhaal van Asterix, komt Asterix Don Quichot tegen.

Dit ene fragment van een lesprotocol³ laat zien wat een gespreksronde aan verwijzingen kan opleveren: een cultureel netwerk van verwijzingen komt in beeld. Zo krijgen we – via de interactie met leerlingen – een beeld van hoe een klassiek werk in het culturele geheugen verder leeft. Precies dit aspect kan tijdens de lessen literatuur besproken worden en het thema van de les

worden. In een tweede fase dient de leraar dit netwerk te vervolledigen door een confrontatie op gang te brengen met andere verwijzingen zodat hun cultureel netwerk uitgebreid wordt. Uiteraard hoort hier ook een confrontatie met het origineel – vanuit kennis van de historische achtergrond waarin het werk ontstond. Ook geldt hier wat voor alle lessen geldt: onvermijdelijk

dient de leraar zich te beperken (in ons geval beperkten de experimenten zich steeds tot een tweetal lessen).

De inventarisatie van achtergrondinformatie is bedoeld voor de leraar zodat hij kan selecteren wat hij nodig heeft: om de leerlingen zowel met de originele Don Quichot te confronteren als met de vele verwijzingen en bewerkingen, m.a.w. om aan te tonen hoe dit werk een moderne mythe geworden is. Zoiets kan voor alle leeftijden en alle richtingen; de complexiteit van de confrontatie hangt natuurlijk af van het niveau van de leerlingen, maar alle leerlingen participeren dan aan de gedeelde kennis waaruit culturele geletterdheid bestaat: de min of meer gedeelde kennis van een aantal klassieke werken die een culturele traditie creëren.

We hebben gedurende een tweetal jaren die achtergrondinformatie aan een aantal leraren doorgespeeld, en die leraren hebben ons vaak hun lesvoorbereidingen en lesprotocollen bezorgd. We blijven medewerkers zoeken om het materiaal uit te testen en te bespreken. Binnen de Stichting Promotie Literatuuronderwijs (SPL) is een werkgroep opgericht die rond o.a. dit onderwerp werkt. Wie geïnteresseerd is om mee te werken kan informatie verkrijgen bij Luc Top op onderstaand adres.

Ronald Soetaert, André Mottart & Luc Top
p/a DLO - Sint-Pietersplein 5
9000 Gent

Medewerkers

Vakinhoudelijke voorbereiding: *prof. dr. N. Rowan (RUG), prof. dr. R. Soetaert (RUG), L. Top, G. Van Belle*
Didactische verwerking en begeleiding: *L. Top, R. Soetaert, A. Mottart, R. De Paepe, E. van Alboom, H. Leroy...*
Begeleiding van de 'action research': *A. Mottart, prof. dr. M. Spoelders (RUG), K. van Heule*

Noten

1. *Binnen de lerarenopleiding aan de RUG voeren een aantal studenten een onderzoeksopdracht uit op hun eigen lespraktijk. Dit laatste als onderdeel van hun stage en van de cursus 'Empirische Onderwijskunde' van prof. dr. M. Spoelders.*
2. *In het kader van haar licentiaatsverhandeling voert Sabine van Remoortele momenteel een onderzoek uit naar de kennis van Don Quichot bij scholieren (uit lager en secundair onderwijs) en studenten. Het onderzoek is gekoppeld aan 'action research' op lesstrategieën.*
3. *Het voorbeeld komt uit een les literatuur voor een laatste jaar secundair onderwijs (moderne talen) op het Instituut van Gent bij A. Mottart.*

Bibliografie

Kundera, Milan: **De kunst van de roman**. Baarn: Ambo, 1987.

Steenhuis, Aafke: **In de cakewalk**. Amsterdam: Van Gennep, 1990.

Van Dam, C.F.A. & W.F. Werumeus Buning: 'Inleiding' tot **De geestrijke ridder Don Quichot van de Mancha**. Vertaald, ingeleid en toegelicht door C.F.A. Van Dam & W.F. Werumeus Buning en verlucht met de prenten van Gustave Doré. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij, 1993, twaalfde druk.

Van Peer, Wil: Het literatuuronderwijs. Probleem-analyse en fundering. In: **Forum der Letteren** 28/3 (september 1987), p. 161-174.